

Magyar segítség a lengyel menekülteknek 1939 őszén, a visszaemlékezések tükrében

A legújabb kori magyar—lengyel kapcsolatok *egyik* fontos fejezete a második világháború éveire esik. Ezek és ezrek emlékeznek még az akkori eseményekre, de az események összefüggéseiben már kevesen igazodnak el. Sokan tudják, tudhatják azt, hogy Magyarországra a második világháború elején a lengyelek tízezrei menekültek. Igen, igen. De mi is történt valójában? *Hogyan történt?* Hogyan értékeljük az akkori eseményeket s általában a lengyel menekültek magyarországi történetét?

A kérdés aktualitását egyrészt az adja meg, hogy a háború alatti ellenállási mozgalom kutatása ma már lehetővé teszi azt, hogy olyan momentumokra is felfigyeljünk, amelyeket eddig nem vettünk számba. A magyarországi lengyel menekültek históriája pedig éppen ezek közé a figyelmen kívül hagyott, történelmünk-ből „*kimaradt*” kérdések közé tartozik, így a jövőbeni ellenállástörténeti kutatások részét képezi.

1939 szeptember közepén a nagy technikai túlerővel támadó német csapatok több lengyel hadseregcsoportot felmorzszoltak, a lengyelországi hadműveletnek tragikus alakulása miatt a katonák és polgári személyek tízezrei a lengyel—magyar és a lengyel—román határ felé tartottak. 1939. szeptember 14—15-én a magyar—lengyel határon megjelentek az első nagyobb számú csoportok, akik magyar területre akartak lépni. A dolog korántsem volt egyszerű. Teleki Pál miniszterelnök — aki ismert volt lengyelbarátságáról — ezúttal következetes volt, *megnyitotta a határt*. Jól tudta, miért teszi. A határ megnyitása után a katonai és polgári menekültek *tízezrei* érkeztek magyar földre. Szeptember 17-ét követően katonai egységek is átlépték a magyar határt, tüzér, gyalogos, lovas, valamint gépesített egységek érkeztek. Az északi vármegyék közvéleménye napok alatt megmozdult. A sajtóból az egész országban elterjedt a hír, *lengyel menekültek* érkeznek Magyarországra! Az érkezőket szíves vendéglátással, tapintatosan fogadták. A segítségadásban minden társadalmi réteg kivette a részét. Miskolcon szeptember 21-én az egyik vendéglőben nemzetiszínű szalaggal átkötött virágcsokorral fogadták az aznapi menekült csoport nőtagjait. A vendéglős felesége a gyerekeket csokoládéval, a férfiakat borral vendégelte meg. A vásárcsarnoki árusok a csoport részére gyümölcsöt ajánlottak fel. Az MTI Miskolcra keltezett tudósítása szerint a „...személypályaudvaron százak és százak várják az állomáson áthaladó lengyel vonatok utasait. A késő délutáni órákban [szeptember 21. — L. I.] két zsúfolt katonavonat és egy nagyon hosszú, polgári menekültekkel zsúfolt vonat érkezett az állomásra. Feketekávéval és szalonnával vendéglétek meg őket, a közönség pedig cigarettákat osztott szét a katonák között. Ma este még több menekültvonat érkezését várják.”

A társadalmi összefogásra valóban szükség is volt, hiszen több tízezer lengyel menekültről kellett máról holnapra gondoskodni. „Éjjel-nappal jöttek a menekültek, a magyar katonák hóban-fagyban velük cipekedtek a Kárpátokban, talán negyedmillió ember is lehetett, akik átjöttek, nálunk kerestek menedéket. Katonák, civilek, férfiak és nők, öregek, fiatalok, gyerekek vegyesen. Ki járműveken érkezett, ki gyalog. Vonaton, teherautókon, szekereken szállították őket az ország belsejébe. [...] Az első ezer menekültet borsodi parasztok fogadták be, sem a lengyelektől, sem az államtól nem fogadtak el semmi ellenszolgáltatást a lengyelek gondozásáért” — írta önéletríásában *Dobi István*. Sátoraljaújhelyre — Miskolchoz hasonlóan — szintén több ezer lengyel érkezett, majd rövid pihenő után továbbindultak az ország különböző városaiba. A menekültek érkezése a helyi lakosságra itt is nagy hatást

tett. A menekülteknek nyújtandó segítség módját hamar kidolgozták, a helyi lakosság zöme azonban azzal segített, amivel éppen tudott. „A gyerekek tejet vittek az átvonulóknak... sok liter tejet és hirtelenjében előkerített ruhaneműket adtunk a lengyeleknek.” A menekültek tüntetésszámba menő szíves fogadtatásban részesültek: „... a Rákóczi úton az egységben (!) érkező katonáknak a lakosok ételmet és virágot adtak. A Fő utcán a lengyelek érkezését szemlélők ajkáról gyakran felhangzott a »vivát lengyel!« felkiáltás.” A városon átvonuló menekültek ételmezését rövid idő alatt sikerült megoldani. A „... régi városháza közelében konyhát állítottak fel az átvonuló katonai és polgári menekültek ételmezésére. A vasúton érkezők részére a lakosok szőlőt és ételmet vittek az állomásra. Arról is vannak adatok, hogy a sátoraljaújhelyi lakosok néhány napra — többen hetekre is — vendégül láttak egy-egy lengyel családot.

Félreértés ne essék, a lakosság részéről megnyilvánuló társadalmi segítség, széles körű szervező munka nélkül elégtelen lett volna. Dr. Antall József a B. M. IX. (szociális) osztály, tehát állami részről, Salamon Rácz Tamás a Főiskolai Diákszövetség, Dóró Gábor a Magyar—Lengyel Országos Cserkészszőr részéről nyújtott segítséget. A Magyar Vöröskereszt Egylet is hatékony támogatást adott a menekülteknek. 1939. szeptember 20-án a Magyar—Lengyel Szövetség kebeléből életre hívták a *Magyar—Lengyel Menekültügyi Bizottságot*. A katonai menekültek fogadásáról a katonai hatóságok (szeptember 25. után a H. M. 21. osztály) gondoskodtak, a polgári menekültek segítségét néhány hónapig a Bizottság vállalta magára. „A magyar társadalom megértő szívvel adakozott. Néhány hét alatt — írta egyik összefoglaló jelentésében Dóró Gábor — több mint 100 000 P készpénz és ugyanilyen értékű ruha s egyéb természetbeni adomány, főként ruhanemű gyűlt össze. Ismert és ismeretlen egyének serege hordta kisebb-nagyobb csomagokban a ruha- és fehérneműt, télikabátot és cipőt... kiosztás végett.” A XIX. századból jól ismert magyarországi *lengyelbarátság* elemei erővel jelentkezett. A segítők között találjuk Bajcsy-Zsilinszky Endrét, gróf Széchenyi Károlyt, gróf Károlyi Józsefnét, gróf Szápári Erzsébetet, Szent-Györgyi Albert Nobel-díjas szegedi egyetemi tanárt, Varga János várpalotai bányászt, továbbá Szabó Imréné pácini parasztasszonyt is. A középiskolások, egyetemisták ugyancsak a segítők közé álltak. A „*magyarok a lengyelekért*” mozgalomnak tehát széles bázisa volt. *Rendkívül intenzív népi barátkozás indult meg, amely nem egy vonatkozásában a reformkorra emlékeztetett.*

A levéltári kutatásokon alapuló tanulmányokból, a több éves gyűjtőmunka eredményeképpen a magyar és lengyel nyelven írott visszaemlékezésekből *ma már* rekonstruálni lehet az eseményeket. Fel kellett ismerni, hogy az egykori szemtanúk, a volt menekültek visszaemlékezései milyen jelentős, több szempontból fontos értéket képviselnek. A kutatómunka szempontjából nem közömbös, hogy az egykori menekültek, a velük baráti vagy hivatali kapcsolatokat tartó személyek köre egyre ritkul. A visszaemlékezés-gyűjtés megindult s kielégítő eredményei vannak, az *olvasó is eldöntheti*, hogy kincset érő, visszamenőleg sohasem pótolható — eddig lappangó — anyagok kerültek megmentésre.

Nem először merült fel az, hogy *mit érnek*, mennyiben használhatók a visszaemlékezések. Mit és mennyit tükröznek a valóságból? Évtizedek távlatából mit elevenítenek meg, mit tartanak fontosnak *elmondani, leírni*? Magam is szembetalálkoztam ezekkel a kérdésekkel. Számos visszaemlékezést összevetettem (összevetettem) a levéltári forrásokkal, s az eredmény igen jónak bizonyult. Miért? A második világháború alatt Magyarországra menekült lengyelek, a „*háborúból jött*” idegen emberek egy-egy városban, faluban nem mindennapi eseményt, folyamatos beszéd-témát jelentettek. Mindez érthetővé teszi, hogy a visszaemlékezők többsége használható történeteket, az akkori idők hangulatát visszaidéző epizódokat, azaz a szakember számára „*adatokat*” tud szolgáltatni. Az adatszolgáltatáson túlmenően a visszaemlékezések igen szemléletesen érzékeltetik a kort, a lengyelek iránt fel-támadt rokonszenvet.

Az adatszolgáltatók emlékezetének frissességével kapcsolatban egy pácini paraszt-

asszony, a nagyon kedves, humorral és nagy életbölcességgel megáldott Szabó néni jut eszembe.

1974 nyarán a sátoraljaújhelyi levéltárban kutattam, ott ajánlották, hogy látogassak el Pácinba. Szabó Imre tanácselnökkel együtt végiglátogattuk a „lengyeles” házakat, ahol 1939 őszétől 1940 nyaráig menekültek laktak. Az egykori katonai menekültekre valóban sokan, nagy rokonszenvvel emlékeztek, itt-ott néhány lengyel keresztnév is előbukkant az emlékekből. A tanácselnök édesanyjánál is lakott néhány katonatiszt. Szabó néni magnetofonba mondta emlékeit, majd mellekesen megjegyezte, hogy az egyik tiszt őt háziasszonyi mivoltában megsértette, ezért sokáig — úgy tűnt, a beszélgetés napjáig — haragot érzett iránta, bár ezt soha nem érezte az illetővel. A dolog úgy történt, hogy Szabó néni, kedvükben akarván járni a lengyeleknek, bőséges „magyaros” — bizonyára fűszeres és zsíros — vacsorát készített az egyik este. A beszállásolt katonatisztek egyike azonban hamarosan befejezte az étkezést, köszönte a vacsorát s szabadkozott. Értésére adta a háziaknak, hogy nem eszik többet, majd »jutro« azaz holnap. Szabó néni nem értett lengyelül (szlovákul sem), így teljesen logikusan úgy gondolta, hogy az illető nincs megelégedve a vacsorával és »jutró«-t kíván enni. Pácinban pedig birkát nemigen tartottak, így juhtúró nem volt. A rejtély több mint harminc év múlva oldódott meg, Szabó néni megenyhült, rejtett haragja elmúlt. Emlékezete évtizedekig megőrizte az őt, személy szerint érintő kis epizódot. Az adatszolgáltatók máshol is viszonylag részletesen elmondták, leírták a menekültekkel kapcsolatos élményeiket. Igen, használjuk bátran (de ne kritikátlanul!) az ellenőrzött, illetve az ellenőrizhető (!) visszaemlékezéseket.

A lengyelek megsegítésében részt vett emberek tisztességéről, önfeláldozó tevékenységéről csak a legnagyobb elismeréssel szólhatunk. Többségük nyilván nem is tudta, hogy a magyar—lengyel kapcsolatok tevékeny részesévé válik. Arra meg végképp nem gondoltak — legalább az első hetekben nem —, hogy tettük németellenes, majd később antifasiszta tevékenységgé növi ki magát. Ezek lehetnek, akik azt vallották, hogy „... amit a háború első hónapjaiban a lengyelekért tettünk, azt barátságából tettük. Az első napokban, hetekben semmi más célunk nem volt, csak segíteni akartunk, hiszen azokon segítettünk, akiket a németek elűztek szülőföldjükről. Az akkori helyzetnek megfelelően nem volt más lehetőségünk érzéseink nyilvánítására. Aztán gondoltuk, később tudtuk, hogy amit a lengyelekért teszünk, azt a németek ellen tesszük, csináltuk hát nagy lelkesedéssel, hiszen Lengyelország a menekültek révén oly közel állt hozzánk.” Lengyel és magyar visszaemlékezőké a szó, íme így történt, így kezdődött:

„1939 októberében, az akkori lengyel—magyar határon, Sławsko környékén keltem át ... 25 társammal együtt. A terepet tökéletesen ismertem különböző turista-utak és síturák eredményeképpen. A mindkét oldalon ellenőrzött határt észrevétlenül és akadály nélkül léptük át. Miután jelentkeztünk a magyar határőrségen, ahol nagyon jól bántak velünk, még aznap átszállítottak minket a huszti (katonai) táborba. Jól tudtam magyarul és könnyen megértettem magam az ottani magyar hatóságokkal. A következő nap csoportom külön utazott tovább (nem szállítmányként) az osztótáborba, Budapestre, egy csendőr felügyelete mellett. Inkább csak a forma kedvéért, mert másik fülkében utazott (sőt azt hiszem másik vagonban), és feladata a budapesti közös reggelire és a táborba kísérésre korlátozódott. Itt (Budapestben) az egész csoport kilépőt kapott a város megtekintésére. Ezt az időt használtuk fel arra, hogy elintézzük a lengyel konzulátuson a franciaországi utazással kapcsolatos formasságokat, este mentünk a visegrádi katonai internáló táborba.” [..] (Rudolf Klemenski, 1975.)

„1939-ben a háborús cselekmények ideje alatt az egész V. Híradó Zászlóaljjal Magyarországra utaztam, 1939. szeptember 22-én léptük át a határt a Jablonkai-hágónál. Teljes fegyverzetben, lovaskocsikon érkezünk, mivel az autókat átadtuk a katonák átszállítására a határon. Maga a határátlépés számunkra tragikus volt, mivel nem tudtuk, mikor térünk vissza hazánkba. Én és kollégáim hazai földet raktunk a zsebünkünkbe, hogy halál esetén temessék velünk a sírba, földre vetet-

tük magunkat, hogy utoljára megcsókoljuk. A háború előtt Krakóban laktam, ahol a katonaságnál az V. Híradós Zászlóalj őrmestere voltam, és ahonnan a háborúba indultunk, miközben egész idő alatt bombáztak minket, egészen a Lwów környéki Rochalynig.

A magyar határterületen a szlovák lakosság, éppúgy mint a magyarok, szívélyesen fogadtak minket. Együttéreztek velünk hazánknak ebben a súlyos percében. *Ételrel, gyümölcsökkel kínáltak minket, ahol csak tudtak, szállást adtak nekünk, sőt szívesen elfogadták és kicserélték a mi pénzünket „pengő”-re.* Én 8 napon át nem ettem szinte semmit, mivel nem volt erre idő, a határátlépés után kaptam körülbelül két kiló szőlőt, amit szétosztottam a kollégáim között, akik nem kaptak semmit, én viszont megbetegedtem és hányingerem támadt és gyomorfájást kaptam. Már azt gondoltam, hogy nem fogok tudni tovább menni, de másnap jobban lettem, mert erős rumos teát ittam, amit a helyi kocsmárostól kaptam. Csak három nap múlva tértem magamhoz, és tért vissza megfelelő egészségem. Teherautókon utaztunk tovább, teljes katonai felszerelésünkkel együtt Beregszászra, ahol le tettük a fegyvert, az V. páncélos ezred tüzérei pedig sírtak, amikor átadták az ágyúkat. Megérkeztünk Kassára, ahol személyvonatra raktak minket és Budapesten át a nagykanizsai lengyel menekült- és katonai táborba utaztunk.” [...] (*Eugeniusz Ertelt, 1974.*)

„1939 szeptemberében, a németekkel folytatott többfrontos harc után, a Stanisław Maczek ezredes parancsnoksága alatt álló 10. Gépesített Lovas Dandár részét képező 10. Gépesített Lovasezred — amelyben harcoltam — szeptember 16-án, vagy 17-én átlépte a magyar határt. Én az egyik utász egység gépkocsivezetője voltam. A határon parancsot kaptunk fegyverünk átadására, *a tisztek megtarthatták fegyverüket.* A tüzérség és a harckocsik azonban teljes felszereléssel (fegyverzettel) érkeztek Magyarországra. Nem tudom, hogy az egész dandárt hová vezényelték, viszont az én ezredemet... Budapest környékén helyezték el. Röviddel később, 1939. szeptember 20-án körülbelül 10 óraker az összes lengyel gépkocsivezetőt a lengyel parancsnokságra rendelték, ahol rövid eligazítás után utasítást kaptunk, hogy az összes gépkocsit Veszprém városába vigyük...

Meg kell említenem azt, hogy Magyarország határának átlépése után, egészen Budapestig, a magyar nép nagyon *szívélyesen* üdvözölt bennünket. Minden helységben, amelyen átvonultunk, az utcák zsúfolva voltak emberekkel. Cigarettaival, enni- és innivalóval, szőlővel s néhol csokoládéval s más hasonló csemegékkel kínáltak minket. Ez számunkra annyira megható volt, hogy egy időre megfeledeztünk a háborúról.

Veszprémben egy elkerített térre érkezünk meg, ahol átadtuk gépkocsijainkat a magyar hatóságoknak. Körülbelül 17 vagy 18 óra lehetett, amikor a lengyel gépkocsivezetőket — most már magyar katonai teherautón — a Tapolca községben berendezett Lengyel Katonai Internáló Táborba szállították. A tábor valami működésen kívül helyezett cukorgyár vagy major lehetett, az itt levő épületekben rendezkedtünk be. A táborban való tartózkodásunk alatt, az első időszakban szabadon kijártunk a városba, ahol helybeliek meghívtak bennünket a vendéglőkbe, borral, sörrel kínáltak, s amikor mi fizetni akartunk, nem engedték.” [...] (*Czesław Lipiński, 1976.*)

„Tábornok úr! Jelentkezem... »Induljunk Rahó irányába! Isten vezérelje önöket!« Így irányított minket Kleeberg tábornokunk, a kocki hős fivére, a lublini hadtest egyik kiválósága, a felejthetetlen emlékü *Smorawinski* tábornok helyettese. Nehéz volt elbúcsúzni a *lengyel föld* utolsó zugától, és elindulni a bizonytalan sors felé a magyarokhoz, akikről különféle alakok, talán hitlerista diverzánsook elbeszélései alapján hihetetlen dolgokat tudtunk. Ez a mi nyomorúságos időszakunk 1939. szeptember 19-én kezdődött.

Ekkor százados voltam, a lwówi kadétiskola földrajzi testületének előadója, szeptember 1-én pedig a mozgósítás során a lublini hadkerület stábjába helyeztek.

Tulajdonképpen egyenruhás civil voltam. A Varsói Egyetem geográfia, geológia és ásványtani fakultásának elvégzése után kerültem a katonasághoz.

Szerpentineken haladtunk a Beszkidek lába felé, fehér, tiszta falvakon és városkák mentünk át és mindenütt, furcsa mód, mint hősöket üdvözöltek bennünket. Az út mindkét oldalán tömegek köszöntöttek minket „Éljen Lengyelország” felkiáltással.

Valamikor, az utazás második napja táján, kiértünk a kárpátaljai főmagisztrátus területéről és egy laktanya nagy udvarán találtuk magunkat, amely régi, megrongált épületekkel, valamint az előttünk ott lakók otthagytott szalmájával volt körülvéve. Ezt normálisnak találtuk egy kis ország esetében, ahová civil és katonai menekültek tízezrei érkeztek. Rövidesen megjelentek az üstök a hagyományos, erősen paprikás gulyással, amivel mi tisztek nem nagyon tudtunk mit kezdeni, kanál és csajka nélkül. Ezeket az eszközöket a közkatonáktól kellett kölcsönkérnünk, akik már beszerezték. *A demokráciának ez a leckéje a jövőben nagyon jól jött nekünk!*

Nemsokára egy szép nevű őrmester, Tulipán kifizette napi 4 pengőnket, amivel nem tudtunk mit kezdeni, mert nem volt üzlet, a városba pedig csak négyes csoportokban lehetett kimenni. Néhány nap múlva megérkezett a hír, hogy mi tisztek, századosig, új helyre kerülünk. És már utaztunk is nyugatra, takaros szlovák falvakon át az Ipoly mentén. És ekkor megható pillanatban volt részünk Rimaszécsben, ahol kettesben Kostek Daulewiczcsel — szintén a stáb tanárjával — kedves és szívélyes embereknél kaptunk szállást. Amikor reggel, a paplanok alatt jól kialudva, felkeltünk, nők jelentek meg különféle italokkal, tejjel, borral telt kancsókkal, s nem tudtuk, milyen szavakkal fejezzük ki köszönetünket. A néma jelenetek és gesztusok közben egy hölgyet vettünk észre, akinek az arcán két nagy könnycsepp gördült le... *Ekkor értettük meg az együttérzés értékét a szegénységben, és neveztük a magyarokat testvéreinknek...!*

Délután tájban kirakodtunk az Ipolynál, egy félig művelt, földekel szabdalt katalanban az itt kiszélesedő Ipoly folyó mindkét oldalán. Szememet vonzotta a Börzsöny hegyeinek látványa és azt mondtam magamban: »elmegyek oda!«

Szállásunk a régi cseh határőrség kétemeletes épületében volt, ahol öten-hatan laktunk egy szobában, egy ideig szalmazsákokon, rövidesen pedig ágyakon alhattunk. [...]

Valósággal meglepett minket Ipolyszalka lakóinak népművészete. A nők színes krinoltint viseltek, a lányok virágmintásakat. Különösen megkapó látvány volt egy öt éves kislány, aki mintha egy mezei virágos vázába öltözött volna. Ugyanakkor a férfiakat legtöbbször sötétkék köpenyben és huszárcipőben lehetett látni. [...]

Szomorú tartózkodásunk a száműzetésben elmélyítette a magyarok iránti barátságunkat. Megpróbáltam ezt az ügyet valahogy magamban megoldani, még cikket is írtam erről a témáról a Tygodnik Polskiban, amely a háború idején Budapesten jelent meg. Hát persze — Lajos király (Ludwik Węgierski), Ulászló király (Władysław Warneńczyk), Báthori István, Bem József. A lengyel és magyar föld kölcsönös függősége a Habsburg-koronától. De mindez ehhez a szívélyességhez képest semmi. Gondolom, hogy ehhez hozzájárul a hasonló vérmérséklet is. A magyarok — mint tudjuk — déliek, mi lengyelek pedig a szláv terület északi részét foglaljuk el, mégis a lengyel, éppúgy mint a magyar, hajlamos a konfliktusokat forrón megoldani...

Akárhogy is van, a magyar—lengyel barátság tény, amit mi erősen éreztünk a menekülésben.” [...] (Roman Sierociński, 1974.)

„1939. szeptember 22-én érkeztem Magyarországra ezredemmel, amelyben Przemysł városában szolgáltam. A határon letették a fegyvert, és a hosszú, kimerítő menetelés után az egész napot és éjszakát átaludtuk. Egy nap pihenő után századokba rendeződve indultunk egyenruhában, de fegyver nélkül a legközelebbi vasútállomásra, Csapra. Személyvagonokba szálltunk és vonaton utaztunk Magyarország belseje felé. A nagyobb állomásokon magyar csoportokat láttunk, főleg nőket, akik együttérzettek velünk, és az első szervezett segítséget nyújtották. Édes feketekévével

kináitak, szőlőt, kenyeret adtak. Nem tudtuk, hova visznek. A munkácsi állomáson átszálltunk. Az ezred egy része újabb, a másik része pedig két más-más vonatba. Megszűnt az addigi katonai szervezet. Az a vonat, amelyben én utaztam, Budapestet elhagyva, nyugati irányba haladt. Párkányánára állomáson kiszálltunk. Itt tovább bontották a csapat egységét. A katonák egy része továbbutazott Szobra vagy Ipolyságra, másik része Ipolypásztóra. Ipolypásztóban kiszálltunk és gyalog vág-tunk a Börzsöny hegység oldalának. *Vámosmikola* faluban álltunk meg. A határ-őrség régi lakatanyájában szállásoltak el minket. Vámosmikola faluban már este volt, mikor megérkeztünk. Láttuk, hogy a laktanyába vezető út mentén emberek állnak csoportokba verődve. A kaszárnya túl szűknek bizonyult. Csak mintegy 400 személy fért el benne. 200 katonának nem jutott hely. Akkor a helyi fiatalok átala-kították a tornatermet a páncélosszázad ideiglenes tartózkodási helyéül. Egymás mellett aludtunk a szalmán, amelyet a parasztok hordtak oda. Következő reggel már füstöltek a magyar katonai kondérok, megkaptuk az első szabályos reggelit. Nagy darab fehér kenyeret, lekvárt, kávé. Mivel a laktanya egy alacsony deszka-palánkkal körülvett kertben volt, nem volt nehéz átugrani. De nem is kellett ugrani, *bármelyikünk akárhányszor kimehetett a kaszárnyából. Az idősebb katonák és tisztek egy része engedélyt kapott, hogy a faluban, magánházban lakják.* A katonák teljes ellátást kaptak és napi húsz fillér zsoldot. A zászlósok napi 2 pengőt és ellá-tást, a tisztek napi 4 pengőt ellátás nélkül. Első kapcsolatunk a lakossággal spontán, kedves volt. *Sok magyar megállt, hátbaveregettek, ránknevettek, valamit szölkak hozzánk, amit nem értettünk, de éreztük, hogy barátság érződik benne.* A magyar parancsnok, 17 magyar katona felettese, talált egy szlovák anyanyelvű szakaszveze-tőt, aki sokat értett lengyelül. Ő volt az első lengyel—magyar tolmács. *Adler Mik-lósnak* hívták. Lassanként megszerveződött a tábori élet, katonai módra. Reggel torna, reggeli után néhány egység kivonult a falu szélére terepgyakorlatra. Ebéd után szabad idő. *Az egész falu tele volt a lengyel katonákkal.* A néhány nyitott üzletet állandóan lengyel internáltak ostromolták. Az egyikben, ahol könyvet, író-szert és újságot árultak, a tulajdonos lánya, *Grosmann Lili* tudott németül beszélni, „fordítóirodát” nyitottak. Mindkét nő (anya és lánya) mindenben segítettek nekünk, tanácsot adtak, tolmácsoltak. Ott hallgattuk a budapesti, majd a francia rádió adá-sait. Napról napra egyre kevesebb katona aludt a laktanyában, mert sokan szívesen mentek a gazdaságokba dolgozni, kukoricát, krumplint szedni, szüretelni, és ott ma-radtak éjszakára is. A postán szintén szívesen láttak minket, annak ellenére, hogy még nem küldhettünk levelet Lengyelországba. Vagy a trafikban, ahol Kántor Nusi árulta a cigarettát. Gyorsan ismerőseink lettek a gyógyszerárban, két vendéglőben és a templomban. Sok katona magától értetődően járt el a templomba az októberi esti misékre, ami felkeltette a plébános csodálkozását, és a magyar hölgyek elismer-ését. Első vasárnap katonai rendben mentünk reggel 9-kor a templomba, amelyet teljesen megtöltöttünk. A mise után a plébános elkezdte a „Boże coś Polskę” him-nuszt énekelni, ezzel kivívta a lengyel katonák szeretetét. A mi katonakórusunk olyan erős hangon énekelte a templomi dalt, hogy a templom előtt a következő misére váró falusiak elérékenyültek. Ez a vasárnapi templomi kardal beköltözött a magyarok szívébe. *Ezen a vasárnapon sok helyre meghívtak bennünket ebédre.* A faluban harmadik tolmácsot találtunk. Egy zsellért, aki 1915—18-ig orosz fogság-ban volt, és még jól emlékezett az orosz nyelvre, úgyhogy segítségével sokat tud-tunk közölni a magyarokkal. Kezdtük érezni a magyar nyelvismeret szükségességét. Közben semmivé vált a háború gyors befejezésének reménye, mert megtudtuk, hogy Franciaországban lengyel kormány szerveződik és Budapesten lengyel képvis-elet, és lehetséges, hogy nemsokára tovább utazunk Franciaországba, harcolni a né-metek ellen. Az effajta hírek kereszteztek a magyarul tanulás szándékát. Angol és francia nyelvtanfolyamok is keletkeztek. Közben a páncélosszázadot áthelyezték Vámosmikolából Nagykanizsára, hogy közelebb legyenek a jugoszláv határhoz. A ka-szárnyaélet körülményei sokkal jobbak lettek. Mindenki szalmazsákot kapott, vas-ágyat. Az egyik kaszárnyaépületben üzletet nyitottak, és a lengyel tisztek, ahelyett, hogy a *Cselki Nándor* vendéglőjébe ebédeltek volna, saját kaszinót szerveztek. *Talán*

az egész faluban nem volt olyan ház, amelynél ne lett volna lengyel, vagy vendégként, vagy munkásként. Hiányzott a faluban a munkáskéz, így a lengyel katonákat keresték a munkához.” [...] (Jan Stolarski, 1974.)

„1939. szeptember 17-én kerültem nehéztüzérségi ezredemmel Magyarországra, ahová a mozgósításkor mint orvosfőhadnagyot osztottak be. A magyar–lengyel határt a lengyel Wrochta falunál léptük át. A tragikus események dacára — hiszen nem ritka eset volt, hogy a határt átlépő katona elkeseredésében öngyilkosságot követett el — már ott, a határátlépés pillanatában megéreztem a magyar hadsereg képviselőinek irántunk tanúsított testvéri érzését, s mindazokét, akik bennünket fogadtak. Mindent megtettek, hogy a tény — fegyvereinket át kellett adnunk — minél kevésbé legyen fájdalmas, és ne érintse oly mélyen önérzetünket. Bátran merem állítani, hogy igazán lovagiasan viselkedtek velünk szemben, hiszen ezredünkötől nem kívánták, hogy ott a határon rakjuk le fegyvereinket. Így jó pár napon át vonult ezredünk egész felszerelésével, ágyúkkal, munícióval magyar területen, a Tisza mentén egészen Beregszászig, csak ott adtuk át hadfelszerelésünket a magyar hadsereg képviselőinek.

Végtelenül operatíven, nagyon rövid idő alatt megszervezték a sok ezerre menő lengyel katonaság számára az ellátást és a bekvártélyozást. A vasútállomásokon, ahol keresztülutaztunk, mindenütt meleg étellel vártak bennünket a mozgókonyhák, sőt meghívtak bennünket az állomások vendéglőibe is.

Arról is gondoskodtak, hogy Magyarországon a különböző táborokban internált lengyel katonaság orvosi segélyben is részesüljön. Már a határtól kezdve „kihalászták” az orvosokat a katonai menekültek közül. Egy ilyen nagyobb orvoscsoporttal kerültem (kórházi személyzettel együtt) az első táborba, amelyet Görnyőpusztán Rimaszécsi Lengyel Tábor néven szerveztek meg 1939 szeptember végén, október elején. Később innen kerülünk tovább a különböző katonai és tiszti táborokba.

Így kerültem mint orvos, Ipolybalog községbe (u. p. Ipolynagyfalú), a lengyel internáló táborba, amely az Ipoly folyó partján terült el s ahol 250 közlegény és tiszt tartózkodott. Ott dolgoztam mint orvos, egészen 1940 júniusáig. Nem éreztem sem én, sem társaim, hogy „internáltak” voltunk. Az volt a benyomásunk, hogy az egész falu lakossága úgy kezelt bennünket, mint rokonokat. Ezt a falu bírója, plébánosa, de a tábor magyar parancsnoka is többször kifejezésre juttatták velünk szemben. A testvéri érzés kifejezésének szép példája a következő történet: 1939 decemberében, mikor eljött a karácsony ünnepe, az első karácsony, amelyet Magyarországon töltöttünk, messze családunktól (a karácsony Lengyelországban is bensőséges családi ünnepnek számít), amikor gondolatban valamennyien otthon voltunk, kitekintettünk táborunk kaszárnyájának ablakán — a falu közepén futó útra — azt vettük észre, hogy szinte az egész falu népe élelemmel megrakott kosarakkal, a plébános és a bíró vezetésével táborunk felé tart. Azt hittük, hogy ez helyi szokás, hogy ezen az ünnepen az egyik falu lakói meglátogatják a szomszéd falu népét s ily módon ünneplik karácsony első napját. De táborunk parancsnokával váltott néhány szó után kinyílt táborunk kapuja — hozzánk jöttek —, mi (lengyelek) parancsnokunk hívó szavára kimentünk fogadni őket. A pap megható beszédben békés, bensőséges ünnepeket kívánt nekünk s kérte, hogy ne internált katonáknak, hanem a magyarok között mint testvérek érezzük magunkat. Elhalmoztak bennünket rengeteg ajándékkal, majd jó néhány órát töltöttünk együtt a falu kedves népével.”... (Dr. Stanisław Ksyk, 1971.)

„Letkés abban az időben közigazgatásilag Ipolyszalkához tartozott, így az érkező (lengyel) menekültekkel hivatalosan az ipolyszalkai jegyzőség foglalkozott, helyezte el őket a letkési és az ottani volt határőr laktanyákba. Mi személy szerint a férjemmel együtt a legnagyobb felebaráti szeretettel fogadtuk őket, mert még élt életemben bennünk az iskolában, tanárainktól belénk oltott tisztelet és hála, mely Bem Apó legendás alakját körülragyogta... Akkor (1939 őszén) az egész lengyel nép iránt érzett szeretetünknek és testvériségünknek is tanújelét adhattuk. Ugyanígy érzett a

nép is, mert még ma is a legnagyobb tisztelettel emlegetik a lengyel menekülteket és a velük levő kapcsolataikat. [...]

Tudom, hogy a lengyelek bárkihez is elmentek, mindenütt szeretettel fogadták őket. Letkésnek vannak XVII. századi lengyel kapcsolatai is. A községben él egy *Knap* nevű család, amely lengyel eredetű. Határunkban van egy dűlő, amelyet *Lengyel Rajcsurnak* neveznek. A közeli erdőben az egyik részt pedig *Lengyel Szállásoknak* hívják. (Mindkét név *Jan Sobieski* lengyel király — 1683 októberében a párkányi csatában és Esztergom ostromában részt vevő — lovasainak szálláshelyére utal. — L. I.) A falu népe a magyar—lengyel barátságot az új nemzedékben is tovább ápolja." [...] (özv. *Syllaba Lászlóné*, 1975.)

„A csarodai lengyel katonai tábor. A menekültek Beregszász felől érkeztek. Gyalog jöttek be a faluba. Az érkező lengyelek sapkáit, zubbonyaik gomblyukait a lakosság virággal díszítette fel. [...] A lengyeleket a többi falu lakossága is mint csatából megtért győzteseket fogadta. Szőlőtermő vidéken jöttek át, így szőlővel, borral, szalonnával és kenyérrrel vendégelték meg őket. Megérkezésük után hamar berendezkedtek a tábori életre. [...] Reggelente eligazításféle volt (létszámellenőrzés), különben egész nap szabadon járkálhattak a faluban. A volt határvadász laktanyát (szálláshelyüket) napközben elhagyhatták, ismerkedtek a környékkel. ... A lengyelek sok családhoz bejáratosak voltak, mindenhol szeretettel fogadták őket a csarodaiak. Tudták róluk, hogy a németek elleni harcban váltak hazátlanokká s a német túlerő elől menekültek Magyarországra. Szeretettel és rokonszenvvel fogadták őket a szomszéd falvakban is. Hete, Fehércse, Tarpa, Beregsurány, Beregdaróc, Gelén, Márokpapi községekben is sok barátja volt a lengyeleknek. [...] Ünnepi alkalmakkor, karácsonykor, húsvétkor és pünkösdkor a lengyel menekültek részére Vásárosnaményból hoztak fonott kalácsot. Szakácsok főztek, a helyi lányok, asszonyok terítették az ünnepi ebédekhez, hozva a híres beregi hímzésű féltett terítőiket és étkészleteiket. A lengyel férfiak hálából (otthoni szokás szerint — L. I.) kezet akartak csókolni a parasztasszonyoknak, amelyet azok önérzetesen — mint a faluban szokatlan dolgot — igyekeztek visszautasítani. Ünnepi alkalmakkor a lengyel katonák és a helybeliek együtt énekelték a lengyel s a magyar himnuszt, a lengyelek sírva, a magyarok könnyezve.” (Krizbai Gy. Domokos, 1975.)

„1939 szeptember utolsó vasárnapján érkezett *Hatvanba* az első (lengyel) menekült csoport, körülbelül 200 fő, amelynek zömét a katowicei postaigazgatóság személyzete képezte. Vezetőjük Jan Safarik igazgató volt. [...] Ezzel a csoporttal érkezett *Hatvanba* Gaľlas Leo, egy idősebb úr, a Łodzi Vajdaság (egyik) starostája. Blas Władysław olajmérnök feleségével... a poznańi gimnázium igazgatója Józef Koneczny is.

Hatvanban azonnal összehívták, akkor még a nagyközség előljáróságát, a lengyel menekültek elhelyezése ügyében. *A segítség a legteljesebb társadalmi összefogással indult meg. Az egyszerű cukorgyári munkáscsaládtól a Hatvany bárónó: dr. Hirsch Albertnéig mindenki igyekezett segíteni.* Sokan vállaltak egy-egy főt, illetve családot vendégül, így a bárónó 20 menekült elhelyezését biztosította a kastélyban és fizette a vendéglői ellátásukat. A legények, katonák közös elhelyezésben részesültek az akkori leventeotthonban. A családosok és a nők a város lakosságánál kaptak megfelelő szállást és ellátást. Tíz napig a lakosság teljesen öntetlenül látta el a menekülteket.

Az első menekült csoportok megérkezése után körülbelül két héttel, megjelent a városban dr. Antall József miniszteri tanácsos a Belügyminisztériumból, a polgári menekülttáborok megszervezésére. Az egész Hatvan közigazgatási területét menekülttábornak tekintették. *Monostori Alfréd* főjegyző, dr. Lénárd Béla és a községi jegyző tárgyaltak a miniszteri tanácsossal, aki az egész tábor irányítását a BM hatáskörébe vette át, és egy pengő és néhány filléres ellátási díjat állapított meg menekültenként. A tábor gazdasági ügyeit dr. Lénárd Béla vezette, míg a személyi ügyek intézését a községi jegyző vállalta. A BM utasítása szerint csak polgári menekültek marad-

hattak Hatvanban, míg a katonák elhelyezése más helyen, más intézkedés szerint történt. Dr. Antall József megállapította, hogy a községi elöljáróság tevékenysége nagyon jó volt, és dicsőretet érdemelt.

A miniszteri tanácsos a helyi hatóságoknak figyelmébe ajánlotta, hogy a lengyel menekültek Magyarországon teljes szabadságot élveznek, úgy, mint a magyar állam-polgárok. Szabadon mozoghatnak az ország egész területén. Ez a szabadság azonban nem veszélyeztetheti Magyarország biztonságát és a hatóságok bizalmas dolgairól nem tájékozódhatnak. A hatvani tábor néhány hónapos működése alatt a hatóság, rendőrség *semmi* olyan körülménnyről nem szerzett tudomást, amiből következtetni lehetett volna, hogy a lengyel vendégek visszaéltek volna a vendégjoggal.

Gyakran utaztak Budapestre kisebb-nagyobb csoportokban, a dr. Antall által a hatóság rendelkezésére bocsátott ingyenes utazásra jogosító, úgynevezett: »Tolonc-útlevéll«-el, amely nyomtatvány a lengyel menekültek nevét, és az útvonalat jelölte meg csak. Az ipari tanonciskola Petőfi-cserkészcsapata (parancsnoka dr. Lénárd Béla) rendelkezésükre bocsátotta a cserkészcsapat felszerelését, és a konyhafelszereléssel a cserkészek napi háromszori étkezést biztosítottak a menekülteknek. Az ellátmányt dr. Lénárd Béla, a csapat parancsnoka, és a lengyel menekültek gazdasági ügyintézője rendezte. A helybeli nagybirtokos tejjel és tejtermékkel látta el ingyen a tábort.

A községháza épületében volt a cserkészek klubhelyisége. Ezt a helyiséget a menekültek napközben használták, itt volt az étkeztetés is.

Hamar beilleszkedtek a községi életbe, megszokták a helyi viszonyokat, templomba, moziba jártak, piacon vásároltak, sőt a családoknál kint lakó lengyelek részt vettek a családok életében is. Részt vettek különböző rendezvényeken, többen megtanulták a magyar táncot, a csárdást is és szívesen táncolták. Többen jelen voltak esküvőkön, keresztelőkön, ha meghívást kaptak.

Dr. Antall József miniszteri tanácsos felügyeleti körútján tájékoztatta a község vezetőségét, hogy a magyar kormány jóindulatúlag elnézi, hogy a katonaköteles férfi menekültek Jugoszlávián át távoznak nyugatra. A hazafias érzéstől indítatva, a hatvani táborból egy-egy csoport férfi, nemegyszer feleségét, családját itthagya, feltűnés nélkül útnak indult Jugoszlávia felé.

1940 márciusában feloszlott a hatvani tábor. Az akkor még Hatvanban levő lengyelek Nagykanizsára kerültek át, hasonló menekülttáborba.

Sokan emlékeznek még régi, szimpatikus, udvarias, tisztelettudó lengyel emberekre, sok hatvani ad szívesen felvilágosítást a nála lakott lengyel menekültről, érdeklődnek, hogy lehetne megtudni, élnek-e még a régiek?„ [...] *(Szirti Zoltán, 1975.)*

„1939. július. A háború már ott dörömbölt Európa kapui előtt. Előző évi utazásom Lengyelországban mély nyomokat hagyott bennem. A tiszta hazaszeretet, amit ott láttam, tapasztaltam, mélyen megmaradt. Megnéztem Varsót, jártam az Óvárosban, ebédeltem a kis diákmenzákban. Mondtam is magamnak, hogy ezek a fiúk és lányok akár Budapesten is lehetnének; hasonló arcok, kissé mongolos kerek fejek, talán több a szőke. Láttam néhány héttel a lebombázás előtt a később harctérre vált varsói repülőteret, és nem gondoltam, hogy rövidesen annyira ismerős lesz a hadijelentésekből ez a táj, amit úgy megszerettem, és az a sok kedves fiatal: hősé, földönfutóvá vagy halottá válik. Ahol illett, bemutatkoztam, odaadtam címemet, barátkoztam és úgy hittem, hogy ebbe az országba még nagyon sokszor el fogok jönni. Hazaérkezésemkor egy másik világ fogadott. Nem, a magyar közvélemény nem volt lengyelelles, de a sajtó egy része kidomborította azt, hogy engedni kellene a németeknek és a legképtelenebb német kívánságokat kozmetikázva hozta. Így jött el a szomorú szeptember 1. Ragyogó napsütéssel és az egymást követő hadijelentések újabb és hihetetlen német győzelmekkel. Megrendülten hallgattuk Varsót, amiből csak a városneveket értettük és néhány nap múlva a lengyelek mellett beavatkozó országok himnuszait. Lassan fogytak a lengyel adók és némaság borult a lengyel égre.

Hallottunk belső, felsőszintű vitákról, hogy beengedjék-e a lengyeleket Magyarországra, hiszen ott torlódtak a menekülők tömegei. Civilek, katonák egyaránt. Tavasszal még láttam az összeülelkező lengyel és magyar katonákat és elgondoltam, milyen szörnyű lehet őket fegyverrel a kézben visszatartani, hogy maradjanak ott, vesztükre, a határ túlsó oldalán, ahová már közeledtek a megrészegült nácik. Lehet, hogy ezt többször is leírom majd, mert lengyeleknek elképzelni is nehéz, hogy mikor ők élet-halál harcukat vívták, addig Magyarországon, kilométerekre tőlük még nagyszerű »békeélet« folyt. Ebben a kivilágított, pezsgő életű országban feltűntek az újságokból olvasott lengyel civilek, katonák csoportjai — *megnyílt a határ. Százával, ezrével, tízezzrel jöttek; kértek és kaptak segítséget.* A hivatalosan velük foglalkozó minisztériumi osztály nem volt felkészülve erre a megterhelésre. A szociális osztály vezetője — *dr. Antall József* — ez a nagyszerű ember és nagyszerű magyar, a kis méretű költségvetésből, kis létszámú személyzetből nem tudta volna ezt a több százézes tömeget ellátni. [...] Földből nőttek Antall dr. segítségére a munkatársak. *A legkülönböző személyek jöttek segítségére.* Ki hol tudott és miben. Ezt mindenki maga írja meg, aki túlélte, mert volt olyan, ki a barátságára, lengyel-szeretetére életével fizetett, mint például Szapáry Erzsébet, akit a németek a meg szállás napján gyilkoltak meg, emiatt.

Ha mégegyszer ugyanabban a helyzetben élnék és tudnám azt, hogy mi minden vár ezekért a tettekért, amit akkor csak sejtettem — megint vállalnám, tenném, hiszen amit az ember más nép szabadságáért tesz, azzal saját népének szabadságát tiszteli meg!" [...] (*Dr. Zeőke Szőke Pál, 1975.*)

*

Néhány szót az összeállítás szereplőiről, szerzőiről. *Rudolf Klemenski* később a budapesti Lengyel Katonai Képviselőt tolmácsa lett, majd Franciaországba utazott s belépett a francia földön szervezett lengyel hadseregbe. *Eugeniusz Ertelt* hamarosan elhagyta az internáló tábor, mint mechanikus előbb Devecserben, majd Fertőszentmiklóson dolgozott. A nyilas puccs után, 1944 december végén a németek elhurcolták s 1945. május 3-án lett szabad ember. *Roman Sierociński* Ipolyszalkáról Párkányra került, 1940 júliusában Zalabérre helyezték, ahol mint internált tiszt tisztársaival együtt a helyi Gutmann kastélyban lakott. A háború alatt (később is) több cikke jelent meg rólunk, a magyarországi élményeiről. A felszabadulás után hosszabb ideig újságíróként tevékenykedett. *Jan Stolarski* a háború alatt nálunk nősült, kiválóan beszél magyarul, jelenleg a Piotrków Tribunalski Lengyel—Magyar Baráti Társaság elnöke, társadalmi munkában magyar nyelvet tanít, hazánk eredményeinek lelkes népszerűsítője. *Ksyk* doktor szintén több táborban megfordult, 1945-ben hosszabb ideig Hódmezővásárhelyen a városi kórházban dolgozott, magyar betegeket gyógyított. *Őzv. Syllaba Lászlónéval* személyesen nem találkoztam, levélből ismerjük egymást. *Krizbai Gy. Domokos* mint gimnazista diák került kapcsolatba a menekültekkel. A fiatalság tiszta lelkesedésével vett részt a lengyel katonák Franciaországba való szöktetésében. Önzetlen s korántsem veszélytelen tevékenységét a ZBoWiD (Lengyel Partizánszövetség) antifasiszta tetteként elismerte. Számontartják. *Szirti Zoltánnal* szintén leveleken keresztül tartjuk a kapcsolatot. Visszaemlékezése sok értékes adatot mentett meg az utókornak, Hatvanban ma is a magyar—lengyel barátság egyik ápolója. *Dr. Zeőke Szőke Pál* szegről-végről dr. Antall József munkatársa volt. A háború előttről ismerte a lengyeleket, járt Varsóban. 1939 szeptemberében tehát tudta, hogy kik és miért harcolnak. Ezért állt a segítők első sorába.